

דמוגרפיה: הפולמוס נמשך

לעורכים,

במאמרם "דמוגרפיה" (חכ"ל 25, סתיו התשס"ז/2006), שואלים בנט צימרמן, רוברטה זייד ומייקל וייז "האם ניצבים היהודים בישראל בפני איום דמוגרפי?". "התשובה", במילים שלהם, "היא עדיין 'כן' מסויג. אולם תפיסת האיום הזה נטתה להגזמה רבה... ישראל חייבת להבין שמנקודת מבט דמוגרפית, יש לה די זמן לבחון את האפשרויות העומדות בפניה ולקבל את ההחלטות הנכונות".

רוב המאמר מבקר את נתוני האוכלוסין שהנפיקה הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של הרשות הפלסטינית (למס"פ). הביקורת עוסקת גם בחוסר המיומנות לכאורה ובעצלנותם של הדמוגרפים הישראליים, בפרשנותם המוטעית לנתונים ובשימוש לרעה שעשו בהם, בחוסר הבנתם את התהליכים המתרחשים בחברה הישראלית והפלסטינית ובהתעקשותם לדבוק בתרחישים מופרכים. המסר המרכזי של הכותבים – אף שאין הם מצהירים עליו בגלוי – הוא שהחרדה הישראלית מפני גידול מהיר באוכלוסייה הערבית והפלסטינית הנה משוללת כל בסיס. לכן אין כל צורך במדיניות המיועדת לעודד את הגדלתו, או לפחות את שימורו, של היתרון הדמוגרפי של היהודים על פני הלא-יהודים במדינת ישראל. ראוי היה לגנוז מפאת חוסר רלוונטיות תכניות כגון ההתנתקות

מעזה ומצפון השומרון או הצעות לנסיגה נוספת בעתיד מחלקים נרחבים אחרים בגדה המערבית. ואולם, למרבה האירוניה, כפי שנראה מיד, החוצאות הדמוגרפיות של ההתנתקות מעזה – אזור שריכוז האוכלוסייה הפלסטינית בו גבוה – הן שמעניקות למחברים את התשתית לטיעון שהם מבקשים להציג.

ראשית, כאשר בוחנים את המעלות ואת נקודות התורפה של "דמוגרפיה", מתחוויר מיד שאין במאמר כל חדש. בשנתיים האחרונות הופיעו המחברים במוסדות מחקר ובכנסים, פרסמו מאמרים (בעיתונות האמריקנית והישראלית) ואף העידו בפני ועדת החוץ והביטחון של הכנסת והוועדה לביקורת המדינה.¹ פעם אחר פעם ביקרו המחברים את התפיסות השגויות המשפיעות על קביעת המדיניות בישראל. מאמץ תקשורתי מסיבי וממומן היטב זה זכה לחיזוק מצד קבוצה קטנה של ישראלים, שהבולט בהם הוא יורם אטינגר, פובליציסט פורה ולשעבר ציר לענייני קונגרס בשגרירות ישראל בווישינגטון. אף שמעולם לא הביעו עמדה פוליטית מוצהרת, האמירה של ישראל "יש די זמן... לקבל את ההחלטות הנכונות" אינה יכולה להתפרש כנייטרלית במזרח התיכון של היום.

מהי, אם כן, מטרת התרגיל המתקשר הזה בליהוט בנתונים? קודם כל, איש משלושת המחברים אינו דמוגרף מקצועי. אחת מהם היא היסטוריונית ידועה

וויזו. הסוגיות שעל הפרק נוגעות לאיכות הנתונים שלהם ולאמינות הניתוח; למידת ההבנה של הגורמים העמוקים יותר העומדים בשורש התהליכים הדמוגרפיים הבסיסיים, כלומר הגירה בינלאומית ופריזון; ולהשלכות הציבוריות הרחבות יותר של המגמות החדשות.

אחת מהנחות היסוד המוצקות במדעי החברה קובעת שאין נתונים "מושלמים". תובנות תיאורטיות ומעשיות חשובות התבססו על הערכות, המעניקות לנו רק תמונה משוערת של העולם האמיתי. לעתים קורה שהנתונים הנדרשים כלל אינם בנמצא, אולם באמצעות הטכניקות המתאימות ניתן בהחלט להציע השערות מתקבלות על הדעת. מטבע הדברים, כאשר משליכים מצבים מן ההווה אל העתיד, אי-אפשר להתיימר לתאר את "העולם האמיתי"; אפשר רק לתת הערכה כללית בנוגע לתוצאותיהם האפשריות של אירועים בהווה, בהתאם למגמות ולדפוסים הקיימים או לשינויים משוערים.⁴ ועם זאת, חרף כל מגבלותיהם, נתונים כמותיים ממשיכים להיות המסד הקוגניטיבי העיקרי לבנייה של תיאוריות ולתכנון של כלי מדיניות. מלאכת איסוף הנתונים וגיבוש ההערכות על פיהם צריכים אפוא לקחת בחשבון הטיות מסוימות, שהנן בלתי נמנעות, אולם חיוני להבדיל בטבען של הטיות אלה: אקראיות, בלתי רצונית ושוליות, לעומת שיטתיות, מתוכננות מראש וכבדות משקל.

המחברים ביקורתיים מאוד כלפי הנתונים שמפיצה הלמס"פ. ואכן, את טענת הפלסטינים כי אוכלוסייתם מונה 3.8 מיליון בני אדם בעזה ובגדה המערבית אי-אפשר היה לקבל ללא עוררין, ויש להדגיש שזו בדיוק הסיבה ששום גוף רציני בישראל לא

ועיסוקם העיקרי של השניים האחרים, אף שהם בעלי תואר אקדמי, אינו נוגע לחקר אוכלוסין. לכן, כאשר המחברים מבקשים לעודד "הבנה מעמיקה יותר של תהליכים דמוגרפיים ושל הכוחות הייחודיים המניעים אותם", כל שהם מצליחים לחשוף בפרסומיהם הוא את העדרה המצער של הבנה זו ממש. משום שדמוגרפיה איננה רק בעיה, שד, רוח, או צורת פולחן. דמוגרפיה היא דיסציפלינה במדעי החברה. וכמו בכל דיסציפלינה, היא חלק מגוף של ידע מצטבר, של תיאוריות, היפותזות, כלים וטכניקות לניתוח, תצפיות אמפיריות המסוכמות בדרך כלל בצורת נתונים כמותיים וגיבוש מסקנות והמלצות למדיניות המבוססות על כל אלה – אף שלגבי הנקודה האחרונה הדעות חלוקות בקרב אנשי המקצוע.² ברם, ברור שכדי להעמיד טיעון דמוגרפי משכנע, אין די באיסוף נתונים, בייחוד אם הם לקוחים ממקורות משניים.

טענת הכותבים על העדר שחיקה רצינית במאזן הדמוגרפי היהודי-פלסטיני הנוכחי מבוססת על כמה הנחות יסוד. הם סבורים, למשל, שהסקרים והמחקרים הקיימים ניפחו את אוכלוסיית הבסיס הפלסטינית באופן מוגזם לחלוטין; שחלה ירידה חדה בשיעורי הפריזון הפלסטיניים; ושניתן לצפות לעלייה יהודית בקנה מידה גדול בעתיד. המחברים טוענים שברגע שנתקן את שתי הנחות הראשונות ונביא בחשבון את השלישית, נמצא שהאומדנים הדמוגרפיים המקובלים לוקים בהערכת יתר של מיליון וחצי פלסטינים. מאוחר יותר הם הנמיכו את האומדן למיליון, תוך הפגנת קלות ראש מתמיהה ביחס לשימוש במספרים.³

בהמשך ברצוני לבחון – ולהפריך – את הטיעונים העיקריים של צימרמן, זייד

קיבל את הנתון. כפי שמציינים המחברים, האומדן הפלסטיני הקיף את ירושלים המזרחית, שנהוג לכלול אותה גם בסיכומי האוכלוסין של ישראל. זהירות בסיסית ומובנת מאליה מחייבת להימנע מספירות כפולות. כיוון שאומדני האוכלוסין של הלמס"פ מתבססים על מפקד האוכלוסין הפלסטיני הראשון, שנערך ב־1997, יש להעריך בזהירות כל עדכון או תחזית שהם מציגים על בסיס מקור זה. במובן זה, יש לשבח את המחברים על הביקורת שערכו לנתונים האלה.

לפני שאבקר את הממצאים המופיעים במאמר, חשוב לומר מילה על השקפת העולם של הלמס"פ. לנוכח תלותה המוסדית ברשות הפלסטינית, נראה שמן הראוי לשאול אם הלמס"פ היא בראש ובראשונה גוף לאיסוף נתונים, או שמא כלי שרת לתעמולה פוליטית? תשובה אחת מגיעה מפי מקים הלמס"פ ומנהלה הראשון, ד"ר חסן אבו־ליבדה, המסביר את מטרות הארגון שלו כך: "אני משוכנע שהישראלים (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [הלמ"ס]) הם המקור הראשון... שממנו יש ללמוד. הישראלים הצליחו מאוד בבניית המדינה שלהם והכלים הסטטיסטיים שלהם; תהיה זו טיפשות מצדנו לא ללמוד מן הניסיון שלהם".⁵

דבריו של אבו־ליבדה משקפים הערכה כנה לעצמאותה של הלמ"ס ולמהימנות דיווחיה. אין אלו מילים של תועמלן צר אופקים, אלא השקפות של איש מקצוע המנסה לבצע את עבודתו חרף המגבלות הכלכליות, הפוליטיות והמוסדיות המוטלות עליו. ואמנם, הלמס"פ קיבלה סיוע טכני קבוע מן הלמ"ס, והמפקד הפלסטיני של 1997 נערך בסיועם הטכני של מומחים נורבגים.

יש מקום אפוא לסבור כי דיווחי הלמס"פ אינם זיוף גרידא, אלא נתונים הראויים להתייחסות זהירה. יחד עם זאת, עלינו להכיר בחלק מן החולשות הטבועות בהם – וכך בדיוק נהגתי בהערכה העצמאית שהכנתי על מגמות דמוגרפיות ותרחישי אוכלוסין חלופיים בישראל ובשטחים הפלסטיניים, הערכה שביססתי על מידע מן הלמ"ס, הלמס"פ ומקורות אחרים ואימתתי בעזרת עדויות היסטוריות והשוואתיות. מחקר זה, הנגיש לכל מאז שנת 2003, הציג ניתוח של מגמות דמוגרפיות עכשוויות ועתידיות מנקודת מבט היסטורית ואף השתמש במדגם רחב של חומר לקוח מן הספרות המחקרית הבינלאומית בנושא אוכלוסין, שהעדרו בולט מאוד מן המאמר של צימרמן ושות'.⁶

אחת מן הטענות שמעלים הכותבים נוגעת לניפוח לכאורה של מספר הפלסטינים במפקד שנערך בשנת 1997. הם מלינים על כך שהמפקד כלל פלסטינים בעלי תעודות זהות ששהו בחוץ לארץ לתקופה של יותר משנה. אולם המפקד אסף רק מידע מצומצם מאוד לגבי אנשים אלו (מגדר, למשל), והם לא נכללו בסיכום הכללי שלו ובטבלאותיו המפורטות.

בניגוד לטענת הכותבים, בעבודה המחקרית שלי עשיתי שימוש שולי בלבד בנתונים ובהנחות של הלמס"פ. לא הסתמכתי על תוצאות מפקד האוכלוסין של 1997 כדי לקבוע את גודל האוכלוסייה, אף שעשיתי שימוש בהתפלגויות לפי גיל. את האומדן שלי לאוכלוסיית הבסיס הפלסטינית בגדה המערבית ובעזה ביססתי על נתוני הלמ"ס, שהתיעוד הסטטיסטי של השטחים היה בתחום אחריותה עד להסכמי אוסלו. כשישראל הפסיקה לאסוף נתונים לגבי השטחים,

את שיעורי הגידול הנמוכים. אולם מנקודת מבט הגיונית ונייטרלית, לא ברור מדוע מקור פלסטיני אחד נחשב בעיני המחברים לגיטימי ומקור פלסטיני אחר נפסל. הדרך היחידה לאימות רציני של איכות הנתונים היא לערוך מחקר מדגמי עצמאי של האוכלוסייה הפלסטינית לאחר המפקד, ולהשתמש במגוון של שיטות המשחזרות את שכיחותם של אירועי תנועה טבעית, או, לחלופין, לבחור בשיטת שדה עצמאית אחרת להערכת אמיתות הדיווח. המחברים בחרו שלא לאמץ אף אחת מן הדרכים הללו והעדיפו להתמקד בבדיקות התאמה בין נתוני האוכלוסין הפלסטיניים למקורות סטטיסטיים אחרים.

במקרה אחד, לדוגמה, בדקו המחברים את ההתאמה בין מספר הלידות שעליהן דיווח משרד הבריאות הפלסטיני ובין מספר תלמידי בית הספר היסודי על פי רישומי משרד החינוך הפלסטיני. המחברים אכן מצאו התאמה טובה, אולם כשלו בכך שלא ביררו אם נשירה מלימודים, או אפילו אי-הרשמה לבית הספר, הן תופעות מקובלות או שכיחות בחברה הפלסטינית. למעשה, הייתי אומר שככל שהמתאם בין מספר הלידות לבין מספר התלמידים בפועל הוא גבוה יותר, כך גוברת גם הסבירות שנתוני הלידות המשוחזרים נמוכים יותר מן המציאות בשטח.

בדיקה נוספת שערכו המחברים בחנה את ההתאמה בין נתוני האוכלוסין לרשימת הבוחרים הפלסטינית. התוצאות הראו שמספר בעלי זכות הבחירה הרשומים נמוך במידה ניכרת מאומדני האוכלוסין של הלמס"פ בקבוצות הגיל הרלוונטיות. אך המחברים לא הביאו בחשבון שהרישום בפנקס הבוחרים אינו חובה, וייתכן שפלסטינים רבים לא נרשמו כלל. בהקשר

עדכנתי את אוכלוסיית הבסיס לפי שיעורי הגידול באותה עת, תוך שקלול ההגירה הבינלאומית ומאזן הילודה והתמותה. בשנות התשעים של המאה העשרים המריאו שיעורי הגידול הפלסטיניים, ובייחוד מאזני הילודה והתמותה, לשיא של יותר מ-4 ו-5 אחוזים לשנה, שיעור שאין לו ככל הנראה אח ורע בעולם. הלמ"ס לא הצליחה לחזות את השיעורים הגבוהים הללו בסדרת תחזיות אוכלוסין שפרסמה מוקדם יותר, ולפיכך נתוני האוכלוסין הצפויים היו נמוכים במידה ניכרת מן הנתונים האמיתיים שנרשמו בסופו של דבר.⁷ יש להוסיף שבגלל איכותם הירודה של הנתונים הקיימים לגבי התנועה הטבעית, השתמשה הלמ"ס בשיעורי תמותה משוערים לצורך ההערכות הדמוגרפיות בנוגע לאוכלוסייה של הגדה המערבית ועזה. שיעורים אלו היו ככל הנראה גבוהים מדי, מה שגרר שוב אומדן נמוך יתר על המידה של גודל האוכלוסייה האמיתי בשטחים.⁸ איכותם הירודה של נתוני התנועה הטבעית בשטחים היא בעיה מוכרת, שאפיינה בעבר גם את המידע על כפרים ערביים בישראל.⁹

בעקבות הנהוג בישראל, יזמה הלמס"פ מרשם אוכלוסין שהנתונים הדמוגרפיים בו עודכנו בנפרד מן המפקד ומנתוני התנועה הטבעית השוטפים.¹⁰ מכל המקורות הפלסטיניים שעמדו לרשות מחברי המאמר לצורך הערכת מספר הלידות באוכלוסייה הפלסטינית – מפקד האוכלוסין ומרשם האוכלוסין של הלמס"פ ונתוני התנועה הטבעית של משרד הבריאות הפלסטיני – הם העדיפו להסתמך דווקא על המספרים הנמוכים יותר שהציג משרד הבריאות הפלסטיני, ככל הנראה מתוך הנחה שאלה תואמים

זה מעניין לבחון עדות מפי מוסטפה חוואג'ה, אחד מן הסטיטיסטיקאים המובילים בלמס"פ ברמאללה:

תחזית האוכלוסין לאמצע שנת 2005 בשטחים הפלסטיניים הייתה 3.8 מיליון איש. מרשם התושבים בשטחים הפלסטיניים עמד על 3.6 מיליון באוגוסט 2005. שיעור האוכלוסייה בגיל 18 ומעלה הגיע ל-47.3 אחוזים מכלל האוכלוסייה הפלסטינית. מספר הבחורים הרשומים ב-4 בנובמבר 2005 היה 1,340,673, שמתוכם 811,198 בגדה המערבית ו-529,475 ברצועת עזה [מקור: ועדת הבחירות המרכזית של הרשות הפלסטינית]. שיעור הבחורים הרשומים היה כ-72 אחוזים מכלל בעלי זכות הבחירה. מספר בעלי זכות הבחירה שלא נרשמו הגיע לכחצי מיליון... הסיבה שחצי מיליון בני אדם אינם רשומים היא שהרישום הוא רשות... ייתכן שאינם מעוניינים לעשות כן, מסיבות פוליטיות ואידיאולוגיות... [או] כיוון שאינם יכולים לנוע [ממקום למקום], בייחוד ממקומות שמאחורי ה"גדר"... אין בנמצא מחקר על הסיבות שבעטיין לא נרשמו. לפיכך, ברור שאין קשר בין מספר הבחורים הרשומים לבין מרשם האוכלוסין, או בינו ובין תחזית האוכלוסייה הפלסטינית.¹¹

הסברו של חוואג'ה – ואין זה משנה עד כמה חד-צדדי הוא – מתמקד בקשיים "הנובעים מן הכיבוש" ורואה בהם את הסיבה לרישום הנמוך בפנקס הבחורים הפלסטיני. אך אפשר היה לציין בקלות עוד סיבות, כלליות יותר, לתופעה זו: זקנה, בריאות לקויה, רמות השכלה נמוכות, או פשוט חוסר מודעות לחשיבות הרישום כחלק מהתהליך הפוליטי – בעיה מוכרת היטב אפילו בדמוקרטיות מתקדמות כגון ארצות הברית. המחברים צודקים: נתוני

הלמס"פ אכן טעוניים שיפור. ועם זאת, אין לראות בניסיונות האימות שלהם – המבוססים על נתוני רישום לבתי ספר או על רשימת הבחורים – הוכחה מכרעת לטענה שאומדני האוכלוסין הפלסטיניים נופחו באופן מלאכותי.

חוקרים אחרים, לעומת מחברי המאמר, הרגישו מחויבים לערוך השוואת נתונים רצינית בין המקורות הפלסטיניים השונים, תוך שימוש בכלי הערכה סטיטיסטיים מתוחכמים יותר.¹² מסקנותיהם מעניקות תוקף למפקד הלמס"פ של 1997 ומראות כי קיימת עקביות מספקת בין נתוני המפקד ובין נתוני התנועה הטבעית מן השנים שלפניו. מלבד תיקונים שוליים, הנובעים מתת-דיווח במפקד ומסטיות אחרות, כגון דיווחי גיל מסולפים (דבר המאפיין חברות מפותחות פחות), העריכו מחקרים אלו את גודל האוכלוסייה בגדה המערבית ובעזה (לא כולל מזרח ירושלים) בקצת יותר מ-2.6 מיליון נפש, נכון לשנת 1997 – נתון התואם את הדיווח הפלסטיני על האוכלוסייה שנספרה בפועל.¹³

דרך אגב, הערכה מחודשת של כל הנתונים הזמינים הראתה שקו הבסיס להערכות העצמאיות שלנו ל-1997 – שלא התבססו, כפי שצינו, על המפקד הפלסטיני אלא על הערכה ביקורתית של מקורות ישראליים – הצריך תיקון קל כלפי מטה של כ-70,000 בני אדם. שום חוקר רציני אינו צריך לחוש בושה אם בעקבות מחקר חדש עליו לאמץ תיקונים קלים להערכות שביצע. העובדה המשמעותית היא שמאז שנת 1997 המשיכה האוכלוסייה בשטחים הפלסטיניים ובישראל לגדול בצורה יציבה. שיעור הגידול והשלכותיו דורשים הערכה נוספת.

הוגנת יותר (ומלאה יותר) של קביעותיי משנות השמונים המאוחרות, מן הראוי היה להביא גם את הציטוט שלהלן:

ממצא זה שופך אור גם על מגמות עלייה מברית-המועצות (האוסרת כידוע על הגירה חופשית, או מטילה עליה מגבלות חמורות)... ניתוח התנאים הפוליטיים הלאומיים והבינלאומיים שבכוחם לחולל שינוי דרמטי במדיניות ההגירה הסובייטית, חורג מהיקפו של מאמר זה... החוגים העוסקים בסיוע ליהדות ברית-המועצות העריכו לא פעם שפוטנציאל העלייה הסובייטית לישראל עומד על כ־400,000 בני אדם. מספר זה מהווה כ־25 אחוזים מכלל היהודים בברית-המועצות... יתר על כן, מוסדות המתחרים בתנועה הציונית בסיוע ובהכוונה של הגירה יהודית ממדינות מצוקה פועלים היום באורח נמרץ יותר מבעבר. המסקנה המתבקשת היא שאם תחול הגירה יהודית מסיבית מברית-המועצות, רק חלקיק ממנה יעלה לישראל, כפי שניסיון השנים האחרונות הראה בבירור.¹⁷

למרבה הצער, המחברים התרשלו ולא סיפקו לקוראיהם את ההקשר המלא של הציטוט שהביאו מפי, אשר מופיע אף הוא באותו ריאיון בביטאון הדסה. למעשה, המשפט הקודם לזה שהזכרתי לעיל היה: "ברי שתהפוכות דרמטיות במערב עשויות לשנות את התנאים". מאמירה זו עולה בבירור שבשלהי שנות השמונים החוקרים לא נכשלו בניבוי עלייתם של מיליוני עולים חדשים; הם נכשלו רק בניבוי קריסתה של ברית-המועצות, מה שמעורר את השאלה בדבר האפשרות לחזות תהליכים מעין אלה. בעשורים האחרונים, כתוצאה מעלייה יציבה לישראל ומהתבוללות האוכלוסייה

מ שנת 1948 שומרת מדינת ישראל על רוב יהודי יציב. בעקבות העזיבה הפלסטינית ההמונית של 1948–1949 וגלי העלייה היהודית המסיביים במהלך 1951, נוצר בתחילת שנות החמישים של המאה העשרים רוב יהודי בין הים התיכון לנהר הירדן. כדי לאמת את הסיכוי לרוב יהודי בטווח הארוך, יש להעריך מחדש את הגורמים והתוצאות של שינוי האוכלוסין. כדי לעשות זאת, תחילה עלינו לנתח את תפקיד ההגירה הבינלאומית ואת תפקידה של העלייה בגידול האוכלוסין בישראל.

בעבר מילאה העלייה, או ליתר דיוק המאזן בין העלייה היהודית לירידה היהודית מן הארץ, תפקיד מרכזי בגדילת האוכלוסייה של ישראל. הרוב היהודי בישראל (לא כולל השטחים) עמד על 82.1 אחוזים ב־1948; עלה ל־85.8 ב־1967, והצטמק ל־76 אחוזים ב־2005, לא כולל עולים לא־יהודים, ול־80.3 אחוזים כולל עולים לא־יהודים מתוקף חוק השבות.¹⁴ ירידה זו ברוב היהודי התרחשה חרף העלייה המסיבית מברית-המועצות לשעבר. לפיכך, הנחתם המשתמעת של מחברי המאמר ושל חוקרים אחרים כי מיליוני עולים חדשים ימשיכו להגיע לישראל, כפי שאירע לאחר התפרקותה של ברית-המועצות לשעבר, דורשת אישוש.¹⁵ מהיכן יגיעו מיליוני העולים היהודים הבאים?

צימרמן, זייד ווייז מתאמצים מאוד להדגיש את הטעויות בתחזיות העלייה של העבר. הם אף מצטטים ריאיון שנערך עמי לאחרונה בביטאון הדסה, שבו אמרתי ש"רק מתי מעט הצליחו לחזות את גל העלייה המסיבי של מיליון עולים רוסים, אפילו שנים אחדות לפני תחילתו בשנות התשעים".¹⁶ אולם כדי להביא תמונה

היהודית שמחוץ לישראל והזדקנותה, הולכת ומצטמצמת התפוצה היהודית.¹⁸ מאגר האוכלוסייה היהודית הגדול של ברית-המועצות לשעבר התכלה במידה רבה. כפי שהוכחתי בבירור במקום אחר – אף שהמחברים אינם טורחים לאזכר זאת – יש קשר עקבי ושלילי בין רמת החיים במדינה מסוימת לבין נטיית היהודים המתגוררים בה להגר ממנה.¹⁹ כללים דומים קובעים גם את הנטייה לניידות בין-אזורית בתוך המדינות. החדשות הטובות בהקשר זה הן שיותר מתשעים אחוזים מן היהדות העולמית מתגוררים כיום במדינות המפותחות ביותר, שם הם הננים מאפשרויות כלכליות ומזכויות אזרח. החדשות הרעות הן שהנטייה להגר ממדינות אלו נמוכה ביותר. להוציא אולי אמריקה הלטינית וברית-המועצות לשעבר, הרוב המכריע של יהודי התפוצות מתגורר כיום במדינות שלוות יחסית ודמוקרטיות, שרמת החיים הממוצעת שלהן גבוהה מזו של ישראל. ברור, אם כן, שבתנאים הכלכליים והפוליטיים הנוכחיים, הסיכויים לעלייה רחבת היקף ממדינות המערב קלושים למדי.

אמת, במהלך התקופה האחרונה הופיעו בכלי התקשורת דיווחים רבים על עלייה מוגברת מארצות-הברית, ואת הקרדיט על כך יש לזקוף לזכות עבודתם של ארגונים דוגמת "נפש בנפש"; נכתב רבות גם על עלייה מצרפת, שגברה בעקבות עליית האנטישמיות במדינה זו ולחצה של האוכלוסייה המוסלמית. ואמנם, חלה עלייה מסוימת במספר העולים לישראל, אך היא זניחה ביותר. הנתונים הסטטיסטיים אינם מצביעים בינתיים על מגמה חדשה מובהקת. מחברי המאמר דנים בתרחישים עתידיים ומניחים שרמת העלייה (הם ככל הנראה מתכוונים למאזן

ההגירה נטו) תעמוד על 20,000 בני אדם לשנה. אך היה עליהם לוודא שהם יכולים לספק את הסחורה.

בסך הכל, מאזן ההגירה נטו (ההפרש בין מהגרים נכנסים ליוצאים) של ישראל ב-2005 עמד על 16,300 איש.²⁰ ההתפלגות הייתה כדלהלן: 7,200 עולים יהודים (3,100 מתוקף חוק השבות ו-4,100 ישראלים חוזרים); 7,400 עולים לא-יהודים שבני-משפחתם יהודים (4,400 מתוקף חוק השבות ו-3,000 במסגרת איחוד משפחות); ו-1,700 מהגרים ערבים (בעיקר מוסלמים, במסגרת איחוד משפחות). במילים אחרות, אנו עדים לטפטוף מתמשך של עולים, המורכב בעיקרו מלא-יהודים. ספק אם מגמה זו תשפיע במידה משמעותית על שיעור הגידול של האוכלוסייה היהודית, וודאי שלא על המאזן היהודי-ערבי.

סביב מהגרים לא-יהודים אלו וילדיהם – 300,000 בסך הכל – שהגיעו לישראל מתוקף חוק השבות נטושה מחלוקת, ולא די בעובדה שאין הם פלסטינים כדי ליישבה.²¹ על כל המוסדות הנוגעים בדבר, החל ברבנות הראשית וכלה בכנסת ובבתי המשפט, לעזור לעולים אלו לפתח תחושת שייכות ולקבל את מלוא זכויות האזרח, כגון הזכות להינשא בישראל. ב-2005 נערכו 1,900 גירורים בישראל – טיפה בים יחסית לצורך הקיים.²² אין אנו יכולים להתעלם מן העובדה ש-180,000 עובדים זרים אינם נכללים בתחזית האוכלוסין שלנו או של מחברי המאמר. אמנם אין מדובר ביהודים או בפלסטינים, אף על פי שחלק מן העובדים הזרים הם מוסלמים, אולם גם הם משפיעים על הרכבה התרבותית ועל אופייה של החברה הישראלית ולכן אי-אפשר להתעלם מהם כליל.

בעיה אחרת נוגעת לטענה שקרוב ל-150,000 פלסטינים עברו לישראל באופן חוקי מאז 1993, וכך שינו את המאזן הדמוגרפי שלה וגרמו שוב לכך שאוכלוסייה גדולה תוכלל פעמיים בספירת האוכלוסין.²⁴ אך אם בודקים את נתוני הלמ"ס, אין זכר לדבר. לפי פרסומי הלמ"ס, כ-20,000 מוסלמים נכללו בסטטיסטיקה של האוכלוסייה הישראלית למן שנות התשעים המוקדמות.²⁵ האוכלוסייה המוסלמית בישראל גדלה בעיקר בשל ההפרש בין שיעור לידות גבוה לשיעור תמותה נמוך.

בסוגיית איחוד משפחות פלסטיניות בישראל, יש אמנם מחלוקת נמשכת בין שתי רשויות ישראליות – הלמ"ס ומינהל האוכלוסין במשרד הפנים. אין ספק שהלמ"ס מספקת הערכות אוכלוסין מוסמכות יותר. הנתונים של מינהל האוכלוסין, לעומת זאת, לוקים בסטיות רבות מספור, הנובעות בעיקר ממחסור בדיווחים על שינויים אישיים, או מדיווח מאוחר. אבל אפילו אם 150,000 פלסטינים אכן חצו את הקו הירוק, הם עדיין נמצאים באזור – כלומר, בעפולה, למשל, ולא בג'נין. מעברים פנימיים מסוג זה אינם משפיעים על המאזן הדמוגרפי הכללי בין הים התיכון ובין הירדן.

בשוב עתה למנוע העיקרי של גידול האוכלוסין בישראל וברשות הפלסטינית: הפיריון ושיעור הילודה. בשנת 2005 נרשמו 105,112 לידות ו-35,043 פטירות של יהודים ושל קרובי משפחה לא-יהודים, שהביאו לגידול נטו של 70,069 בני אדם באוכלוסייה היהודית המורחבת. חשוב לציין שזהו מקור הגידול היחידי בכלל האוכלוסייה היהודית העולמית. בשנת 2005 היו 38,801 לידות

בצד הפלסטיני, מאזן חד-משמעי של הגירה שלילית מן השטחים אל מדינות אחרות – ובכללן ירדן ומדינות המפרץ, שבהן הקימו הפלסטינים קהילות גדולות – לא החל רק בשנות השבעים, אלא כבר בשנות השישים, כלומר, הרבה לפני שישראל נכנסה לשטחים. לתהליך זה נודעה חשיבות רבה בהאטת הגידול של האוכלוסייה הפלסטינית. ברם, לאחר מלחמת המפרץ חזרו לשטחים לא-מעט פלסטינים, וכרגע אפשרויות העזיבה הצטמצמו באורח ניכר.²³ רבים מאלה שעזבו ממשיכים לשמור על ביתם ממערב לנהר הירדן, או אפילו על חלק מן המשפחה הגרעינית, ואינם אלא נעדרים זמניים, הממשיכים לנסוע הלך ושוב. בדומה, צעירים ישראלים רבים המטיילים במדינות אקזוטיות רחוקות כגון נפאל, הודו, פרו או אקוודור, ואחרים, המבלים את רוב זמנם בחוץ לארץ ושבים לישראל לימים אחדים מדי שנה, נכללים בדרך כלל בספירת התושבים של ישראל.

איכות הנתונים שלא פורסמו על הגירה שלילית מן השטחים מפוקפקת למדי. נתונים אלו – המבוססים על רישומים של משטרת הגבולות הישראלית – אינם נאספים למטרות מחקר דמוגרפי ולכן יש להצליבם עם מקורות אחרים. הנתונים שמציגים מחברי המאמר בנוגע למספר הפלסטינים שחצו את הגבול למדינה שלישית זהים לאלה של משטרת הגבולות ולכן אין ספק שהם שגויים. ועם זאת, גם אם נניח שההערכות הגסות משהו בדבר מאזן הגירה שלילי נמשך בקרב הפלסטינים הן נכונות, השינוי שיש להכניס בגינן בחישובים הדמוגרפיים מסתכם במאה אלף איש בלבד. נתון זה לא ישנה במידה דרסטית את התמונה הקיימת ואת המגמות הנצפות בשטח.

3,844 ו-1 פטירות בקרב האוכלוסייה הערבית בישראל, אשר היו, בהתאמה, 27 אחוזים מכלל הלידות ו-10 אחוזים מכלל הפטירות במדינה, וחוללו גידול טבעי של 34,957 בני אדם. סך כל הגידול הטבעי של ישראל הגיע ל-105,026 בני אדם, שמתוכם 66.7 אחוזים היו יהודים (שיעור הכולל גם קרובי משפחה לא-יהודים), ו-33.3 אחוזים ערבים – וזאת לעומת חלקם באוכלוסייה הכללית, המגיע לסביבות עשרים אחוזים (ראה להלן).²⁶ די היה בגידול טבעי של 35,000 בני אדם בשטחים, בנוסף לגידול הטבעי של הערבים הישראלים (35,000) כדי ששיעור הגידול הטבעי של הערבים בין הירדן לים ישתווה לזה של האוכלוסייה היהודית המורחבת (70,000). נתון זה היה מקביל לגידול שנתי של 1.5 אחוזים, אם מספר הפלסטינים הכולל בשטחים היה 2.4 מיליון, ולגידול של אחוז בלבד אם המספר היה 3.5 מיליון (ראה להלן). אולם שיעור הגידול הטבעי השנתי הריאלי בשטחים עומד על כ-3 אחוזים, ולכן גידול האוכלוסין המוחלט גבוה פי שניים או שלושה מ-35,000 – קרוב למאה אלף איש בשנה. לפיכך, אפשר להיווכח בקלות שהחלק המכריע בגידול האוכלוסין השנתי המתחולל בין הים התיכון לנהר הירדן מקורו היום בערבים ו/או בפלסטינים. למרבה הפרדוקס, הודות לנוכחות הישראלית, חלה ירידה דרמטית בשיעורי תמותת התינוקות בשטחים ותוחלת החיים עלתה לרמה דומה לזו של כמה מדינות אירופיות, וללא ספק לרמה גבוהה יותר מזו של רוב מדינות ערב ואפילו רוסיה. הקרבה והנגישות למערכת הבריאות הציבורית המפותחת של ישראל העלו את שיעור גידול האוכלוסין בקרב הפלסטינים.

המשתנים הבולטים בשכיחות התנועה הטבעית משקפים כמובן את הרכבי הגיל השונים של קבוצות האוכלוסייה המרכזיות – ומכאן השוני בסבירות לאירועי תנועה טבעית בכל שלב בחיים של יהודים ופלסטינים. העדר תשומת לב לגורם דמוגרפי בסיסי זה הוא כנראה הכשל הרציני ביותר ב"דמוגרפיה". כיוון ששיעורי הילודה והתמותה תלויים מאוד בהתפלגויות גיל שעשויות להשתנות במשך הזמן ומשקפים תמונה דמוגרפית מן העבר (במיוחד גלי הגירה), תנודות שנתיות בשכיחות האירועים הללו אינן מלמדות באופן חד-משמעי על המגמות בשטח. לפיכך, שיטת מדידה שקולה יותר לשכיחות הלידות באוכלוסייה נתונה היא "שיעור הפריון הכולל". מדד זה מחשב את מספר הילדים הכולל שהיה נולד בממוצע לאישה, בתנאי שדפוסי הלידה תלויי-הגיל בשנה נתונה נשארים קבועים. כיוון שתבניות אינן קבועות ויש תזוזות כלפי מעלה וכלפי מטה, יש צורך בבדיקת סדרה רצופה של שיעורי פריון כוללים כדי לקבל תמונה ברורה יותר בנוגע למגמות הדמוגרפיות.

שיעורי הפריון של האוכלוסייה היהודית בישראל מתאפיינים ביציבות יוצאת דופן. בשונה מחברות מפותחות אחרות באירופה, ובמידה מסוימת גם בצפון אמריקה, שיעורי הפריון לא החלו לרדת בשנות השבעים. לעומת זאת, למן המחצית השנייה של שנות השמונים, התייצב שיעור הפריון היהודי בישראל, למרות תנודות קטנות, על 2.6–2.7 ילדים. מדובר אמנם ברמה גבוהה מאוד, בעיקר בהשוואה לאיטליה, ששיעור הפריון בה עומד על 1.2, למרות זהותה הקתולית, לספרד וליוון שהשיעור בהן דומה, ולרוסיה, שבה הוא נמוך אף יותר,²⁷ אך

שהפלסטינים בשטחים מחוברים יותר למוסלמים בישראל מאשר למוסלמים באיראן או במרוקו.

צימרמן, זייד וויז חוזרים וטוענים ששיעורי הפריזון הפלסטיניים נמוכים מהמשוער. כפי שצוין, הם הסתמכו על דיווחי לידות של משרד הבריאות הפלסטיני. אבל אי-אפשר לאחוז בחבל משתי קצותיו: כאשר דמוגרפים מקצועיים ביקשו מן המחברים להריץ את נתוניהם דרך תוכנות דמוגרפיות, נאלצו השלושה להכיר בעובדה שמספר לידות נתון צריך לשקף את הפריזון הממוצע בקרב הנשים באותה אוכלוסייה. כדי לעמוד מאחורי נתוני הלידות הנמוכים יותר שבחרו במחקרים הקודמים שלהם, המחברים היו צריכים לטעון כי שיעור הפריזון הפלסטיני הכולל עומד על 3.8 ילדים. העובדות אינן תומכות בטענה זו, שבכל מקרה אינה מציאותית.

המדד של שיעור הפריזון הכולל מבוסס על חישוב היחס שבין מספר הלידות בשנה מסוימת למספר הנשים, שאותו מתקנים בהתאם לסטיות הנובעות מהתפלגות לפי גיל. כדי לערוך את החישוב יש צורך בנתונים לגבי מספר הלידות לפי גיל האם וכן לגבי מספר הנשים הכולל בכל קבוצת גיל. למשרד הבריאות הפלסטיני יש אולי תיעוד של לידות, אולם מידע על מספר הנשים הפלסטיניות הכולל בכל קבוצת גיל יכול להגיע רק מהלמס"פ. אם נכונה הטענה שהערכת האוכלוסייה הייתה גבוהה מדי ושדיווחי הלידות היו מדויקים, כי אז שיעורי הפריזון שהוסקו מנתונים אלו היו נמוכים מדי. אם שיעורי הפריזון היו נמוכים מדי, מספר הלידות שנצפה לשנים הבאות, על בסיס אותם שיעורים, יהיה שגוי אף הוא – טעות

הוא אינו מצדיק את ההצהרה של מחברי המאמר, שלפיה הפריזון "עולה בהתמדה במגזר היהודי". יציבות הפריזון הנה תופעה יוצאת דופן, ונראה שאפשר להסביר אותה במאפיינים חברתיים ותרבותיים המייחדים את החברה היהודית – ובכלל זאת הנורמות המקובלות בה לגבי גודל המשפחה האידיאלית – יותר מאשר בגורמים כלכליים כאלה ואחרים. בנוסף, הממוצע הגבוה יחסית הזה לוקח בחשבון גם תת-קבוצות בעלות שיעורי פריזון גבוהים או נמוכים יותר.²⁸

בניגוד לכך, שיעור הפריזון של נוצרים ישראלים, השייכים מבחינה אתנית לאוכלוסייה הערבית, אכן הצטמצם לרמה נמוכה במקצת מזו של היהודים, ושיעור הפריזון הדרוזי ירד מן הרמות הגבוהות שאפיינו אותו עד שנות השבעים, וגם הוא משתווה עתה לרמה של האוכלוסייה היהודית.²⁹ ואולם, קביעתם של מחברי המאמר ששיעור הפריזון בקרב ערביי ישראל צנח בצורה דרמטית נכונה רק חלקית. שיעור הפריזון של הערבים הישראלים הגיעו לשיא בשנות השישים ועמד על 10 ילדים בממוצע. עד 1985 (שנה לפני פרוץ האינתיפאדה הראשונה) ירד השיעור ל-4.5 ילדים, ובמשך עשרים השנים הבאות נותר פחות או יותר קבוע, למרות המודרניזציה של החברה הפלסטינית ושיפור תנאי החינוך של הנשים המוסלמיות המתגוררות בישראל. ב-2005 ירדו שיעורי הפריזון של המוסלמים בישראל מ-4.4 ל-4.0, אות ברור של שינוי ואולי לראשונה גם סימן להתמזגות בתהליכים הדמוגרפיים העיקריים בחברה הישראלית. ובכל זאת, שיעורי הפריזון בקרב המוסלמים בישראל עודם גבוהים בהרבה מאלה של הערבים במדינות השכנות. מן הבחינה הזאת, נראה

אירועים דמוגרפיים אלו ישפיעו בסופו של דבר על התמונה הכוללת לגבי התרחשותם. ואולם, בטווח הזמן הבינוני, עוצמת השינוי מושפעת מהרכב הגילאים. ניתן להשוות זאת לנהג הלוחץ בפתאומיות על המעצורים של רכבת השועטת במהירות. המומנטום של הרכבת יגרום לה לעצור מאות מטרים אחרי נקודת הבלימה, מהלך שיהיו לו כמה וכמה השלכות חשובות. מומנטום דמוגרפי המשקף הרכב גילאים צעיר דוחה את השפעותיה של ירידה אפשרית בשיעורי הפרייון הפלסטיניים בהווה על מספר היילודים בפועל בעתיד.

אי אפשר לקבוע גודל אוכלוסייה ושיעורי גידול בלי להתייחס לכל אחד ממרכיבי הגידול (תמותה, פרייון, הגירה) בנפרד. לכן, הבה נשוב אל עיקרי המצב הנוכחי. על פי נתוני הלמ"ס, 5,313,800 יהודים התגוררו בישראל בסוף 2005. הם היוו אפוא 76 אחוזים מכלל האוכלוסייה, שמנתה 6,990,700, וכללה את מזרח ירושלים, הגולן והאוכלוסייה היהודית בגדה המערבית ובעזה. נתון זה מייצג את ליבת האוכלוסייה היהודית, כלומר את האנשים המוגדרים יהודים לפי הקריטריונים של משרד הפנים הישראלי, התואמים את פסיקת הרבנות הראשית. בנוסף, 4.3 אחוזים מכלל אוכלוסיית ישראל היו בני-המשפחה הלא-יהודים (רובם לא-מסווגים על פי דת) של אזרחים יהודים. האוכלוסייה היהודית המורחבת, שמנתה 5,613,600 בני אדם, היוותה לכן 80.3 אחוזים מאוכלוסיית ישראל. מספרם של אזרחי ישראל המוסלמים, הנוצרים, הדרוזים, ואחרים, הגיע ל-1.377 מיליון – 19.7 אחוזים מן הסך הכולל. מתוך האוכלוסייה היהודית, כ-5,073,800 איש

מעגלית אופיינית. אם, מצד אחר, הערכת האוכלוסין לא הייתה גבוהה מדי, כי אז שיעורי הפרייון הנמוכים יותר היו בעצם נכונים, מה שמביא לקריסת הטיועון על גודל אוכלוסייה מופרז.

בכל מקרה, המחברים, המתעקשים על שיעורי פרייון נמוכים, מביאים בכתיבהם אזכור משונה ביותר לתיאוריה של שינוי דמוגרפי וממהרים לקבוע כי ניתן ליישם את "המודל השבדי" בעזה.³⁰ נראה שהשלושה חזרו בהם מטיעוניהם האופטימיים באשר למודרניזציה דמוגרפית בשטחים. בתחזיותיהם המעודכנות הם מציגים אומדנים גבוהים במידה ניכרת של שיעורי הפרייון הפלסטיניים הנוכחיים.³¹

אומדנים מעודכנים לשיעורי הפרייון הפלסטיניים נעים בין 5.8 ל-6.6 בעזה, ובין 4.1 ל-5.1 בגדה המערבית.³² נתונים אלו מבוססים על שיטות מחקר העוקפות את החסרונות הרגילים של רישומי הלידות. אפשר לאמת אותם באמצעות בדיקות העקביות הפנימית של האירועים המדווחים, גודל האוכלוסין והתפלגות הגילאים. ערכים גבוהים כאלה משפיעים עמוקות על תחזיות אוכלוסין, בשל ההשלכות של הרכב גילאים צעיר. מחברי המאמר מתעלמים כמעט כליל מעובדה זו. דרך אגב, בכתבה שפורסמה באתר האינטרנט של ערוץ 7, מתייחסים המחברים ל"תיאוריה" של מומנטום דמוגרפי.³³ אולם מומנטום דמוגרפי אינו תיאוריה, אלא עובדה. מומנטום מתקבל משילוב בין עוצמת התהליכים של ריבוי טבעי לבין התפלגות הגילאים של אוכלוסייה נתונה. ברור שהסיכוי ללידה או לפטירה באוכלוסייה נתונה מושפע מחלקם של המבוגרים, הצעירים והזקנים בה. שינויים בשכיחות תלוית-הגיל של

ושל 2.7 אחוזים בקרב הערבים הישראלים, לעומת 1.5 אחוזים בקרב היהודים בישראל בשנת 2005.³⁷ נוכח נתונים אלו, אין ספק שהרוב היהודי בכל האזור שבין הים התיכון לנהר הירדן ובתוך מדינת ישראל עצמה חשוף לשחיקה מתמשכת.

בתחזיות האוכלוסין שלנו לשנים 2000–2050,³⁸ נכללה מזרח ירושלים בצד הישראלי. תחזיות לגבי לידות ותמותה שיקפו הנחות בדבר רמות פריון ותוחלת חיים בהווה ובעתיד. פיתחנו שלושה תרחישים אפשריים: גבוה יותר, שהניח כי מגמת הפריון הגבוהה בקרב הפלסטינים וערביי ישראל תימשך ללא הגבלה; נמוך יותר, שהניח התכנסות מיידית של האוכלוסייה הערבית לסטנדרטים יהודיים של פריון, מה שהניב כמובן תוצאה נמוכה מדיי, לצורכי השוואה בלבד; ובינוני, שהניח התכנסות הדרגתית של האוכלוסייה הערבית לסטנדרטים יהודיים של פריון בתוך תקופה המשתרעת על פני שני דורות. יצאנו מנקודת הנחה ששיעורי התמותה יצטמצמו בכל המגזרים, אף על פי ששמרנו על יתרון מתון בתוחלת החיים לצד הישראלי. בנוסף, הנחנו שהגירה בינלאומית תמלא תפקיד שולי בלבד במגמה הכוללת, כפי שמוכיח המצב בפועל בשנים האחרונות.

על פי התחזית הבינונית שלנו, שהניחה, כפי שצוין, ירידה בפריון הערבי ומאזן כמעט אפסי של הגירה פלסטינית, יהוו היהודים, על פי ההגדרה המרחיבה – כלומר, כולל בני-משפחה לא-יהודים – 51 אחוזים מכלל האוכלוסייה שבין הים התיכון לירדן עד שנת 2010. שיעור זה יצטמצם ל-47 אחוזים עד 2020.³⁹ שיעורה של האוכלוסייה היהודית המוגדלת במדינת ישראל קטנה יותר, בגבולות הקו

חיו בגבולות הקו הירוק, כולל מזרח ירושלים והגולן, שם הם היוו 75.2 אחוזים מכלל האוכלוסייה החוקית הקבועה. בגדה המערבית חיו כ-240,000 יהודים – 10 אחוזים מכלל האוכלוסייה שם.

לאחר שהפחיתה 200,000 בני אדם מתחזית האוכלוסין שלה בעקבות ציפייה שלא התממשה להגירה אל שטח הרשות, העריכה הלמס"פ את גודל האוכלוסייה בשטחים הפלסטיניים, נכון ל-1 ביולי 2006, ב-3,888,292 בני אדם.³⁴ בהערכות העצמאיות שלנו כללנו את ערביי מזרח ירושלים – 240,000 בני אדם – בצד הישראלי, והבאנו בחשבון מאזן הגירה שלילית של 100,000 פלסטינים ואת הגידול הטבעי הכרוך בכך. כמו כן, בחנו מחדש את בסיסי האוכלוסין ואת שיעורי הגידול של שנות התשעים. לאחר תיקונים אלו ואחרים, הערכנו כי גודל האוכלוסייה הפלסטינית בסוף שנת 2005 עמד על 3.33 מיליון איש.³⁵ כך הגענו לאומדן שלפיו בסוף שנת 2005 חיו במדינת ישראל ובשטחים כ-10,320,700 תושבים חוקיים. אוכלוסיית הליבה היהודית היוותה 51.5 אחוזים, והאוכלוסייה היהודית המורחבת – 54.4 אחוזים מתוך הסך הכל. מצד אחר, כאשר מוסיפים לאומדן כ-180,000 עובדים זרים לא-יהודים המתגוררים בישראל, האוכלוסייה היהודית – גם הליבה וגם המורחבת – היוותה 50.6 אחוזים ו-53.5 אחוזים, בהתאמה, מסך כל האוכלוסייה המתגוררת בישראל ובשטחים, שמנתה כ-10,500,700 נפש בסוף שנת 2005.³⁶ אומדנים אלו מושפעים מאוד מהערכת כלל האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית ובעזה. קצב גידול האוכלוסין המהיר יותר בקרב הערבים הניב גידולים שנתיים של יותר מ-3 אחוזים בגדה המערבית ובעזה,

הירוק, יגיע ל-79 אחוזים ב-2010 ול-77 אחוזים ב-2020, בהתאמה. כפי שצוין, יש להביא בחשבון בתחזיות את ההגירה הפלסטינית נטו מאז 1995 ותיקונים קטנים אחרים. כל אלה יעלו רק במידה מתונה את שיעור היהודים הצפוי באוכלוסייה. גם לאחר שיקלול תיקונים אלו, הזירה הדמוגרפית ממשיכה להתפתח בפועל על פי התרחיש הבינוני שלנו.

לאחר ההתנתקות מעזה, השתנה חלקית מעמד הפוליטי של השטחים, ובהתאמה השתנה גם המאזן הדמוגרפי בין הים התיכון לירדן. בהתבסס על הערכותינו הראשונות, הרוב היהודי, כולל עולים לא-יהודים אך לא כולל עובדים זרים, עמד בשנת 2000 על 63 אחוזים בכל האזור ללא רצועת עזה. נראה שנתון זה עומד לרדת ל-59 אחוזים עד 2010 ול-56 אחוזים ב-2020. מחברי המאמר טוענים כי הודות לנסיגה מעזה, עומד עתה הרוב היהודי על 67 אחוזים, והוא צפוי לרדת ל-63 אחוזים עד 2025.⁴⁰ מעניין מאוד שהפולמוס הערני שאותו מבקשת השלישייה לעורר, כדי לחשוף, לטענתם, מדיניות פוליטית והנחות יסוד שגויות, מסתכם בסופו של דבר בהפרש של בין 4 אחוזים ל-7 אחוזים בין התחזיות שלנו לאלו שלהם.

מרות כל מה שנטען לעיל, מעניין לבדוק, לצורך הדיון, איזה מצב דמוגרפי היה נוצר לו היה ממש בטענות המחברים בדבר הניפוח המוגזם של האוכלוסייה הפלסטינית. לנוכח הנתונים הקודמים, אנו יכולים לבחון שני אומדנים של מספר הפלסטינים בשטחים, לא כולל מזרח ירושלים: ההערכה העצמאית שלי, הנוקבת במספר

של בין 3.3 מיליונים ל-3.4 מיליוני אנשים (נתון נמוך יותר מזה שסיפקה הלמס"פ); או טענתם של המחברים, שלפיה הנתון האמיתי עומד על 2.49 מיליוני נפשות. השאלה שצריך לשאול היא: כיצד תשפיע הפחתה של מיליון פלסטינים מכלל תושבי האזור - 10.5 מיליוני בני אדם - על המאזן הדמוגרפי הכללי?

כפי שראינו, קיימות כמה דרכים לחשב את שיעור היהודים בין הים התיכון לירדן. אפשר להכליל באומדן את העולים הלא-יהודים שעלו מכוח חוק השבות או להתעלם מהם; ואפשר לנהוג באופן דומה גם בכל הנוגע לעובדים הזרים. אני מציע שנשתמש בחלופת ביניים, שתכלול עולים לא-יהודים שיש להם קרבה משפחתית למשקי בית יהודיים במונה של החישוב, ואת העובדים הזרים במכנה.

ודאי שכלל שמספר הפלסטינים קטן יותר, כך שיעורם היחסי של היהודים גדול יותר. ובכל זאת, המגמה המצביעה על כרסום ברוב היהודי ועל היעלמותו עד 2020 משותפת לכל התרחישים. שהרי, אפילו אם מספר הפלסטינים בשטחים יורד בשליש, ואפילו אם שיעורי הפיריון שלהם נוחתים לרמה המקובלת בציבור היהודי, המומנטום הדמוגרפי הנובע משיעורי הפיריון הגבוהים שלהם בעבר ישמר את גידול האוכלוסין שלהם. תמהיל של אוכלוסייה צעירה מבטיח שיעורי ילודה גבוהים בשנים הבאות.

לפיכך, הפחתת מספר הפלסטינים במיליון כמוה כהעלאת שיעור היהודים ב-5 או 6 אחוזים בלבד מן הסך הכל הצפוי בין הים התיכון לירדן. בכך העניין מסתכם. אלה הם החוקים הדרקוניים של מונה ומכנה כשמדובר בכל האוכלוסייה שבין הים לירדן, המונה למעלה מ-10 מיליוני

בני אדם (או הרבה יותר מ-9 מיליונים, לצורך הוויכוח). לכן, אם התיקו הדמוגרפי לא יושג ב-2010, הוא יגיע ב-2020. במילים אחרות, אפשר לצפות שהיחס הכמותי אשר שרר בין היהודים ובין הפלסטינים במרחב שכלל את רצועת עזה (כלומר, לפני ההתנתקות) יתקיים שוב באזור, מבלי שנכליל בו את הרצועה, בעוד עשרים שנה. במונחים דמוגרפיים, היציאה מעזה העניקה לישראל אורך נשימה של עשרים שנה, במקרה הטוב.

אולם גם לאחר התחבטות ארוכה כל כך במספרים, שאלות המפתח נותרות על כנן – וצימרמן, זייד ווייז אינם שואלים אותן ובוודאי לא עונים עליהן. שאלות אלו קשורות להשלכות של התהליכים הדמוגרפיים על החברה הישראלית בטווח הזמן הארוך. אין אלה שאלות שרק דמוגרפים צריכים לשאול; נהפוך הוא. הן נוגעות לכל אזרח מודאג שיכול להיעזר בכלים שמציעה הדמוגרפיה כדי לגבש דעה מושכלת. אין ספק שהסוגיה המרכזית בפולמוס זה איננה האחוז המדויק של הרוב היהודי הקיים, או התאריך הספציפי שבו היהודים בישראל יאבדו או לא יאבדו את מעמד הרוב הנוכחי שלהם באזור שבין הים לירדן (או אפילו בגבולות הקו הירוק). הסוגיה העיקרית שעליה עלינו לתת את הדעת איננה הפרש של 1 או 5 אחוזים, ואף לא החשתו או דחייתו של מועד "התיקו" הדמוגרפי בשנה או בחמש שנים.

השאלה האמיתית העומדת על הפרק היא איזה סוג של חברה אזרחית ברצוננו ליצור במדינת ישראל: האם אנו מעוניינים בחברה בעלת זהות יהודית ברורה שאפשר להתגאות בה, או שמא בגוש רב-לאומי

הנגוע מעצם טבעו במתחים אתניים, דומים לאלה המאפיינים את לבנון, קפריסין, בורונדי או יוגוסלביה לשעבר? האם אנו מעוניינים בחברה המכבדת את עקרונות היסוד של ממשל דמוקרטי וייצוג העם, או בחברה הנשענת על שליטה של חלק אחד מהאוכלוסייה על חלק אחר, דוגמת דרום אפריקה בעבר או, לצורך העניין, רוב המדינות המוסלמיות בהווה? חברה שההון האנושי שלה יכול לבטא את הפוטנציאל העצום הטמון בו לא רק בתיקון הפערים החברתיים הבולטים, אלא גם ביצירתיות תרבותית, או חברה הנתונה לעד בצבת של עימותים אזוריים? מרכז רוחני חשוב ולבה הסמלי של היהדות העולמית, או אחת מן המדינות הפחות-בטוחות לקיומם של חיים יהודיים? התשובות לשאלות אלו ואחרות הן הרקע ההכרחי להגדרת גבולותיה הפיזיים של ישראל ולבחירה אילו קבוצות תיכללנה מרצון במפעל הלאומי הזה ואילו תיוותרנה מחוצה לו.

יש לזקוף לזכותם של צימרמן, זייד ווייז את העלאת הפולמוס הדמוגרפי סביב אוכלוסיית ישראל והשטחים הפלסטיניים לסדר היום הציבורי. יש לקוות שניתוח הנתונים שלהם יוביל למחקר איכותי יותר בעתיד. ברם, בשלב זה, האתגר העיקרי שבפניו אנו ניצבים קשור לאופייה של החברה הישראלית, חברה שנדרשת לא רק לדאוג לביטחון תושביה, אלא גם לגבש את זהותה ההיסטורית והאזרחית. מאחר שמחברי המאמר התעסקו בפן ה"דמוגוגי" לכאורה של הדמוגרפיה, הם הזניחו כמעט לחלוטין את ההתייחסות להיבט מכריע – איכות החיים בישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית. על פי המגמות הדמוגרפיות הנראות לעין, אין שום אפשרות לשמר את היתרונות הללו בטווח הארוך, אם לא

היהודית של ישראל; והגדרת האוכלוסייה, השטחים והגבולות של המדינה.

סרג'ו דלה-פרגולה הוא בעל הקתדרה ע"ש שלמה ארגוב ביחסי ישראל-תפוצות, ראש המדור למוגרפיה ולסטטיסטיקה של היהודים במכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן של האוניברסיטה העברית ועמית בכיר במכון לתכנון מדיניות העם היהודי.

תקבלנה החלטות אסטרטגיות אמיצות. יש לפתח פתרונות רגישים ונועזים בכיוונים שונים, ובכללם שינוי התפיסות הקיימות בנושאי עלייה וקליטה; תמיכה במסגרת המשפחתית ובדורות הבאים; גיבוש כללים להשתלבות המהגרים הלא-יהודים הרבים שעלו לישראל מכוח חוק השבות בזרם המרכזי של החברה היהודית; טיפוח דרכים להגברת הזהות התרבותית

אולם דלה-פרגולה נתון במלכוד. הוא אינו יכול להנמיך יתר על המידה את האומדנים לאוכלוסייה הפלסטינית, משום שאז ייאלץ להודות כי התחזית העגומה שהוא שב ומצטט מ-2003 אינה רק שגויה, אלא גם בלתי אפשרית מבחינה מתמטית, בהתחשב בשיעורי גידול נורמליים ובהגירה הפלסטינית של השנים האחרונות, שדלה-פרגולה עצמו הודה בה. התחזית של דלה-פרגולה, שהתפרסמה בשנתון הוועד היהודי-אמריקני ל-2003, צופה ששיעור היהודים בגדה המערבית ובישראל ירד מ-63 אחוזים מכלל האוכלוסייה בשנת 2000 ל-59 אחוזים ב-2010 ול-56 אחוזים ב-2020. בתחזית זו מסתמך דלה-פרגולה על נתוני האוכלוסין הרשמיים של ישראל עבור יהודים וערבים, וטוען כי מספר הפלסטינים בגדה המערבית הגיע ל-1.85 מיליון בשנת 2000, נתון שהוא מביא, כפי שהוא מצייין בהערת שוליים, מדיווחי הלמס"פ.

והנה, בקיץ שעבר הנמיך דלה-פרגולה את המספרים שבהם הוא נוקב בתחזית שלו. בריאיון לביטאון הדסה, אמר דלה-פרגולה שלאחר ההתנתקות מעזה, שיעור

בנט צימרמן, רוברטה זייד ומייקל ויז משיבים:

למרבה הצער, בתגובתו על המאמר שלנו חזר פרופ' דלה-פרגולה על האי-בהירויות ועל הטעויות המאפיינות את המתודולוגיה שלו ועל המספרים והתחזיות היוצרים באורח בלתי נמנע את תסריטיו העגומים. העובדה הבעייתית ביותר היא שלמרות כל הנתונים שהוא מספק, הוא איננו מצליח להציג דגם מכריע אחד משלו (כולל נתוני אוכלוסייה התחלתית, מספר לידות לשנה, הגירה ופטירות), למרות בקשות חוזרות ונשנות מצדנו. אם, כפי שטוען דלה-פרגולה, אומדן אוכלוסיית הבסיס שלו נסמך על נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, היה עליו להעלות את שיעורי הלידות והפריון הפלסטיניים, הגבוהים ממילא, לרמות האסטרונומיות של 6.5 אחוזים כדי שהאוכלוסייה הפלסטינית, שמנתה 2.1 מיליוני נפשות על פי נתוני הלמ"ס בשנת 1996, תגיע לגודל שהוא ייחס לה בשנת 2005 – 3.5 מיליוני בני אדם – או למספר שהוא נוקב במכתבו בחככת – 3.3 מיליוני נפשות.

יתר על כן, השימוש הנוקשה שעושה דלה-פרגולה בתחזית הלמ"ס ממשיך לערער את אמינות מחקרו. כפי שציינו בכנס הרצליה ב-2006, תחזית הלמ"ס לשיעור הגידול הדמוגרפי היהודי הייתה נמוכה מדי ואילו התחזית לגידול בקרב ערביי ישראל בשש השנים שבין 2000 ל-2005 הייתה גבוהה בהרבה. הלמ"ס הודתה בטעויותיה ב-19 בספטמבר 2006, והכריזה כי נתונים מעודכנים מראים שהתחזית פגומה ודורשת תיקון.³ כאשר דלה-פרגולה משתמש בנתוני פריון ועלייה ישנים של הלמ"ס לשנים 2000-2020, הוא מצייר בהכרח עתיד קודר למגזר היהודי.

דלה-פרגולה יכול להצדיק את טיעונו רק אם יצליח לשכנע שנתוני הלמ"ס לא כללו אוכלוסייה גדולה המתגוררת בחוץ לארץ וששיעורי הגידול הטבעי של האוכלוסייה הערבית ממשיכים להיות גבוהים. הוא ייאלץ להתעלם גם מן הפריון העולה ומן העלייה נטו במגזר היהודי, כמו גם מן ההגירה הנמשכת מהגדה המערבית. הוא ייצא מידי חובה רק אם יתרחש אירוע דמוגרפי "לא-צפוי" ואם לא יידרש לספק דגם שיוכיח את כל טיעונו עד כה.

במקום להתייחס לחוסר העקביות בעבודתו שלו, מעדיף דלה-פרגולה לתקוף את הממצאים שלנו. בניסיון להגן על תחזיותיו הוא מערער על כישורינו, מאשים אותנו בשיקולים פוליטיים ובקבלת מימון, מעוות את הנימוקים, את הנתונים ואת המקורות שלנו, והופך את טיעונו לטיעוני קש.

דלה-פרגולה מלין על כך שהורדנו את אומדן הפער באוכלוסייה הפלסטינית מ-1.5 מיליון למיליון בני אדם. האשמה זו מבלבלת במכוון את כותרות הפרסומים שלנו עם מסקנותיהם. המחקר שפרסמנו

היהודים באזורים הנמצאים בשליטת ישראל "עלה ל-63 אחוזים...".¹ דלה-פרגולה מקבל את נתוני הלמ"ס המעודכנים של 5.613 מיליוני יהודים ו-1.377 מיליוני ערבים, אבל אם שיעור היהודים הוא אכן 63 אחוזים מכלל האוכלוסייה בישראל ובגדה המערבית, מספר הערבים בגדה המערבית צריך לעמוד היום על 1.9 מיליון. ייתכן שדלה-פרגולה אינו מזכיר במכתבו בחככת את גודל אוכלוסיית הגדה המערבית כיום, משום שאינו רוצה לחשוף שאוכלוסייה זו בקושי גדלה מאז שנת 2000, כאשר עמדה על 1.85 מיליון נפש, ושהיחס בין היהודים ובין ערביי ישראל והגדה לא ירד משנת 2000, כפי שהוא צפה, אלא נשאר על 63 אחוזים. שיעור האוכלוסייה ההתחלתי, שיעורי הגידול שהציג, או שניהם, היו גבוהים מדי.

קוראי חככת צריכים להיות מודעים לשינויים שחלו באומדן אוכלוסיית השטחים של דלה-פרגולה. ב-2005 הוא דיבר על 3.5 מיליון, במאמר שפרסם השנה בביטאון הדסה - 3.1 מיליון (1.2 מיליון בעזה ו-1.9 מיליון בגדה המערבית), ובמכתבו זה הוא מציג נתון של 3.3 מיליון. הקוראים לא יבחינו בכך שהתחזית שהוא הציג ב-2003 ומצטט בחככת מטעה. הוא טוען שפיתח תחזיות אוכלוסין משלו עד שנת 2050, עם תרחיש אחד הכולל ירידות "מיידית" בפריון הערבי. בה בעת הוא ציין במאמר מ-2003 שהוא חישב את השפעתן של הירידות "המיידיות" רק אחרי 2020. הוצפי שלו לתקופה שבין 2000 ל-2020 מבוסס על תחזיות הלמ"ס. במילים אחרות, בניגוד לטענתו של דלה-פרגולה, הוא לא פיתח תרחיש הכולל ירידות מיידית בשיעורי הפריון של האוכלוסייה הערבית.²

בישראל לא גילה את הפרט הנסתר הזה. ההאצה בגידול האוכלוסייה הפלסטינית לא נבעה מתנופה דמוגרפית ממשית או משיעור גבוה של לידות, אלא מהגירה עודפת שנתווספה לגיליון ממוחשב של תוכנת אקסל בזמן שבשטח התרחשה בפועל הגירה שלילית של פלסטינים. לאחר שהמחקר שלנו פורסם, הלמס"פ אכן הורידה לאפס את תחזית ההגירה לשנים 2000-2015, צמצמה ב-300,000 בני אדם את אומדן סך כל האוכלוסייה ל-2006, וב-750,000 בני אדם את התחזית ל-2015. אולם הלמס"פ עדיין לא הסירה מנתוני 1997-2000 את תחזיות ההגירה, לא הפחיתה את מספר הלידות המשוער שהתבסס על תחזיות אלו (לידות שמעולם לא התרחשו) ואף לא הקטינה את אומדן מספר הערבים שעזבו את השטחים. דלה-פרגולה מכיר בתופעת ההגירה השלילית, אך אם הוא ממשיך להסתמך על נתוני הלמס"פ, אומדן אוכלוסיית הבסיס שלו שגוי.

אחת הטענות המרכזיות של דלה-פרגולה היא שאין זה נכון שהנתונים של מפקד הלמס"פ מ-1997 נופחו עקב הכללתם של פלסטינים המתגוררים מחוץ לשטחים. אולם ההוכחות הן מעבר לכל ספק. הלמס"פ עצמה הודתה במפורש ששינתה את ההגדרה של "מפקד דה פקטו" למשהו אחר. לפי ההגדרה המקובלת, מפקד מבוסס על ספירה של פרטים הנמצאים במקום הספירה בעת שהיא נערכת.⁵ אבל הלמס"פ החליטה ליצור קריטריונים משלה; לפי הצהרתה, "במפקד הפלסטיני הראשון שנערך, אומצה הגישה של דה פקטו, עם כמה סייגים".⁶ בהמשך היא פירטה את הקטגוריות שנכללו במפקד. הסעיף "פלסטינים בחוץ לארץ", למשל, כולל "פלסטינים המתגוררים בחוץ לארץ

בינואר 2005 אכן נקרא "פער של 1.5 מיליון בני אדם", משום שהמחקר שלנו הצביע על פערים שנעו בין 600,000 ל-1.5 מיליון בין אומדני האוכלוסין של הלמס"פ לנתונים שהציגו ישראל, ובייחוד הרשות הפלסטינית, לגבי פעילות דמוגרפית ממשית מ-1997 עד 2004. הצגנו תרחישים היפותטיים כדי לקבוע איזה מן הנתונים הוא המדויק והמשכנו במחקר שיטתי על כל פריט, כולל הפניית בקשות חוזרות ונשנות לדלה-פרגולה עצמו שיציג הוכחות סותרות. בה בעת, אספנו יותר ויותר הוכחות מוצקות ואימותים נוספים, שהובילו לקביעה כי הפער המדובר עומד על 1.34 מיליון איש. זו הייתה גם מסקנתו של המחקר שפרסמנו במסגרת בס"א (מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים) ב-2006; הכותרת שניתנה לו, "פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה", שיקפה את העדפותיו של המוציא לאור, ולא דווקא את הנתון המדויק הנקוב במחקר.⁴

הממצאים שלנו היו מוצקים. טבלה 5.3 באותו פרסום משווה נתונים מפירמידת אוכלוסין של הלמ"ס לנתוני לידות שסיפק משרד הבריאות של הרשות הפלסטינית. הממצאים מעידים על אותם שיעורי פרוץ גבוהים הנתונים בירידה מתמדת, שעליהם דווח ב"סקר משקי בית 2004" של הלמס"פ. מנקודת המבט של המחקר הדמוגרפי מדובר כאן בהבקעת גול. אחד מבכירי הדמוגרפים בארצות-הברית, ניקולס אַברשטאט, אמר בכנס הרצליה שהמחקר "תפס את הדמוגרפים הישראלים ישנים בשמירה".

אחד הממצאים החשובים במחקר היה שייחוס שיעור הגידול הטבעי "הגבוה ביותר בעולם" לפלסטינים נשען על תחזיות הצופות הגירה מסיבית. איש

יותר משנה ושיש להם מקום מגורים קבוע בשטחים הפלסטיניים ותעודת זהות... בלא התחשבות במטרת שהותם בחוץ לארץ". חלק אחר במפקד הלמס"פ נקרא "רקע והצדקות", וגם הוא מכיר בהכללת פלסטינים המתגוררים בחוץ לארץ בספירה דה פקטו:

התוצאות המוקדמות של המפקד... קבעו את גודל האוכלוסייה דה פקטו של השטחים הפלסטיניים הכבושים (2.6 מיליון), לא כולל החלקים המסופחים של ירושלים, וכן את התפלגותה לפי אזור, סוג היישוב והממשל, וללא הפרדה לפי מין. חלוקות דומות הוצגו עבור משקי בית, אולם לא כללו התייחסות לאזור ולסוג היישוב כשמדובר בתושבים פלסטינים אשר שהו בחוץ לארץ לפרק זמן ארוך יותר משנה בליל המפקד (325.3 אלף). המפקד הציג גם אומדנים לכלל האוכלוסייה הנחשבת לאוכלוסיית השטחים הקבועה (2.9 מיליון), ובכללה האוכלוסייה דה פקטו, האוכלוסייה המשוערת שלא השתתפה במפקד והאוכלוסייה בחלקה המסופח של ירושלים.⁷

אין אלו ההוכחות היחידות לסילוף. במסיבת עיתונאים שנערכה במרס 1998 אמר חסן אבו-ליבדה, ראש הלמס"פ דאז: "פקדנו 325 אלף תושבים המתגוררים מחוץ לאדמות הפלסטיניות [במשך] יותר משנה אחת, שיש להם תעודות זהות פלסטיניות ושיש ביכולתם לחזור בכל עת".⁸

את העובדה שהמפקד כלל פלסטינים אשר אינם תושבים אישר פעם נוספת, שבע שנים לאחר מכן, מנהל הלמס"פ החדש, לואי שבאנה, בהרצאה שנשא במוסד נאמן בטכניון ביוני 2005. הוא טען בתוקף ששיעורי הפיריון שהציג משרד

הבריאות הפלסטיני נמוכים מדי משום שהם נשענים על חלוקת נתוני השדה לגבי הלידות בגדה המערבית ובעזה בנתוני האוכלוסין של הלמס"פ בנוגע לנשים בגיל הפיריון. שבאנה ציין שמספר הנשים הפוריות המוצג על ידי הלמס"פ מבוסס על "רשימת אוכלוסין הכוללת נשים שמקום מגוריהן הוא בדרך כלל בחוץ לארץ".⁹

התעקשותם של הפלסטינים להכליל תושבי חוץ לארץ במפקד הלמס"פ זוכה להבנה בקרב הדמוגרפים הישראלים. המינהל האזרחי הנפיק פחות תעודות זהות ב-1990, כיוון ש-15 אחוזים מאוכלוסיית הגדה המערבית ר-8 אחוזים מאוכלוסיית עזה עזבו את האזור. דלה-פרגולה מנסה לטעון שהכללה זו דומה לאופן שבו הלמ"ס סופרת גם את התושבים הישראלים שהוהים בחוץ לארץ.¹⁰ אולם ישראליים שהוהים בחוץ לארץ לתקופה של יותר משנה, למטרות תירות או למטרות אחרות, אינם נספרים במפקדי האוכלוסין עד שהם שבים לישראל לתקופה של 90 ימים רצופים לפחות. מאז 1948 הפחיתה ישראל 633,000 בני אדם מספירות האוכלוסין שלה, מסיבה זו ממש.¹¹ הדמוגרף המוביל של ישראל צריך להבין שאין בסיס להשוואה בין הנהוג בישראל לסטנדרטים שאומצו על ידי הלמס"פ.

עבור עתה לדרך השגויה שבה מציג דלה-פרגולה את ההוכחות התומכות בנתונים שלנו, הוכחות שאספנו לאחר בדיקת דיווחים של משרדים אחרים ברשות הפלסטינית, דוגמת משרדי הבריאות והחינוך. דלה-פרגולה טוען שהנתונים שאספנו משרד החינוך אינם מביאים בחשבון את אחוז הנושרים מבית הספר התיכון. זוהי קריאה שגויה במכוון של הדו"חות שלנו. אלה לא עסקו

120,000 התגוררו בירושלים ו-200,000 בחוץ לארץ.¹⁵ לפיכך, מספר התושבים הבוגרים הגיע ל-1.3 מיליון בגדה המערבית ובעזה, נתון המאשש את תחזיות הלמ"ס לגבי מספר התושבים שיגיעו לגיל בחירה עד סוף 2004. מספר הבוחרים הרשומים לא היה רלוונטי, בעיקר משום שנתון זה פורסם עשרה חודשים אחרי הממצאים שלנו. אין אפוא שחר לטענה שלפיה השתמשנו במספר הנמוך יותר של בוחרים פלסטינים רשומים.

דלה-פרגולה מוסיף ומספר לקוראים כי הירידה בשיעור היהודים באזור הנה בלתי נמנעת, משום שהסיכוי לעלייה משמעותית קלוש. אבל כל הערכותיו בעניין עלייה עתידית אינן אלא השערה בלבד. יתר על כן, הוא עצמו מודה שתחזיותיו הקודמות בנושא היו שגויות במידה ניכרת. הוא מצדיק את שגיאותיו בעבר בטענה שאיש לא היה מסוגל לנבא את נפילת ברית-המועצות ואת נחשול העולים האדיר שבא בעקבותיה. אך זו בדיוק הנקודה: איש אינו יכול לנבא את העתיד. מחויבותו כדמוגרף היא ליצור תרחישים שונים שידגימו את השפעתן הדמוגרפית האפשרית של כמויות עולים שונות. הסוכנות היהודית עובדת על פי תחזית של 20,000 עולים לשנה. ראש הממשלה לשעבר, אריאל שרון, חזה שמספר העולים יגיע ל-50,000 בשנה. דלה-פרגולה אמור לבחון את השלכות התרחישים הללו, ולא להסתפק בהצהרה שאינם מתקבלים על הדעת. עליו להציג ולנתח מגוון של אפשרויות שעל פיהן יוכלו קובעי המדיניות למיניהן לנהל דיונים מושכלים ולהכריע בדבר האסטרטגיות שברצונם לנקוט.

גישתו הפסימית של דלה-פרגולה משליכה על תחזיות העלייה שלו. הוא

בתלמידי תיכון, אלא בתלמידי כיתות א' בלבד. רצינו להשתמש בתיעוד הרישום לבתי הספר כדי לבחון אילו מנתוני הלידה השונים שהיו בידינו הם האמינים ביותר. תחזיות הילודה של הלמס"פ, למשל, נקבו במספר של 143,000 לידות לשנת 2003, משום שכללו 13 אחוזים מן האוכלוסייה שכבר לא התגוררה בשטחים, וכן את ערביי ירושלים.¹² נתוני הלידות, שמשרד הבריאות הפלסטיני תיעד בהירות, נקבו במספר של בין 90,000 ל-100,000 לידות לשנה,¹³ נתון שאימתנו באמצעות דו"ח של משרד החינוך הפלסטיני, שלפיו מספר הילדים שנכנסו לכיתה א' עמד על 95 אחוזים מכלל הלידות שדווחו על ידי משרד הבריאות. ההערה של דלה-פרגולה על אחוז הנושרים מבתי ספר תיכוניים נועדה לבלבל את הקורא ותו לא.

ואכן, נתוני הלידה של משרד הבריאות הפלסטיני אומתו בידי מנהל הלמס"פ עצמו, לואי שבאנה, באותה הרצאה שנתן ביוני 2005. הוא הציג דיווחים על 100,000 לידות לשנה בשטחים. המחלוקת היחידה שלו עם משרד הבריאות נסבה על 10,000 לידות - מספר נמוך בהרבה מ-143,000 הלידות שהופיעו בדו"ח האוכלוסין של הלמס"פ ל-2003.¹⁴

באורח דומה, דלה-פרגולה מעוות ומנסה לטשטש את השימוש שעשינו בנתונים של ועדת הבחירות המרכזית של הרשות הפלסטינית, בטענה שהסתמכנו על מספר הבוחרים הרשומים. מעולם לא היה לנו עניין במספר הבוחרים הרשומים ברשות, משום שבלי קשר למספר זה, אומדני ועדת הבחירות לבעלי זכות הבחירה נותר ללא שינוי. דו"חות הוועדה מאוקטובר 2004 ומינואר 2005 נקבו במספר חד משמעני של 1.62 מיליוני מבוגרים בעלי זכות בחירה, שמתוכם

לפער בין נתוני הלשכה לנתוני משרד הפנים.

לבסוף, כדי להעניק תוקף לגישה הפסימית שלו, דלה-פרגולה מעלה את סוגיית המומנטום הדמוגרפי. אך כיוון שהנתונים שלו אינם נכונים, וכיוון שהוא מסתמך על תחזית של הלמ"ס לשנת 2000 שאינה בתוקף עוד, גם המומנטום הדמוגרפי שהוא מדבר עליו מוטעה באותה מידה. הוא אינו יכול אפילו לשרטט את המומנטום במדויק עד שיתקן את הסטטיסטיקה הנוכחית של הלמ"ס, או לפחות יסכים עם ההערכות האחרונות שגוף זה הציג. ברור שאין באפשרותו להציג תחזית סטטיסטית מן העבר.

במחקר "תחזית אוכלוסין לישראל ולגדה המערבית 2025", גילינו שהשגיאות בתחזיות של הלמ"ס הובילו לפטליזם דמוגרפי לא מוצדק. הפריון היהודי בפועל בין השנים 2000-2005 היה גבוה מכל הערכה של הלמ"ס, ואילו הפריון הערבי-ישראלי היה נמוך בהרבה מכל טווח שהלשכה הביאה בחשבון; בתנאים האלה, התרחישים של הלמ"ס פשוט איבדו את הרלוונטיות שלהם.¹⁸

למען האמת, רכבת המומנטום הדמוגרפי אמנם עברה בזמן שדלה-פרגולה "ישן בשמירה", אולם היא הייתה מלאה בנוסעים יהודים, ולא בערבים-ישראלים. מספר הלידות בקרב יהודים ובקרב אלה שמקורבים ליהודים עלה ב-30 אחוזים מאז 1995. לעומת זאת, מספר הלידות במגזר הערבי התאפיין בקיפאון ולאחר מכן החל לרדת לרמות של 1995. שיעורי הפריון באוכלוסייה הערבית צנחו מ-4.4 בשנת 2000 ל-4.0 ב-2004 ול-3.7 ב-2005, ואף המשיכו לרדת במידה ניכרת ב-2006.¹⁹ שיעור הלידות לאישה ערבייה בצפון ישראל ב-2005 עמד על 3 לידות לשנה; בירושלים,

מתעלם מן העובדה שרק לפני שבע שנים, בשנת 2000, עלו לישראל 27,000 יהודים, מתוך נטו של 54,000 עולים, שרובם ביכרו להיקרא יהודים. בין 1996 ל-2000 הגיעו לישראל 34,000 יהודים לשנה בממוצע, מתוך 57,000 עולים, שגם מתוכם הרוב העדיפו להיקרא יהודים.¹⁶ דלה-פרגולה ממעיט בהשפעת העולים האלה ותחת זאת עוסק בשאלה כמה מתוכם נחשבים ליהודים מבחינה טכנית. בכך הוא מחמיץ את הנקודה המהותית – השלכותיה של העלייה על שיעור הערבים באוכלוסייה הכוללת.

דלה-פרגולה מנסה לערער על המחקר שלנו ומציין כי נתוני הלמ"ס מראים ש-20,000 פלסטינים בלבד עברו חוקית לישראל, ולא 150,000, כפי שטענו. ואולם, כבר ציינו בעבודתנו שמשרד הפנים דיווח על הגירה של 150,000 בני אדם וכי הלמ"ס התנגדה למספר זה. אנו המלצנו לשני הגופים ליישב את המחלוקת.¹⁷ אין זה מפתיע שדלה-פרגולה בחר לקבל בצורה עיוורת את ההערכות הנמוכות יותר של הלמ"ס, בלי לברר אפילו אילו נתונים מדויקים יותר. אותנו הדאיגה הספירה הכפולה של פלסטינים שעברו לתחומי ישראל, אבל השאלה אם פלסטיני מסוים מתגורר בג'נין או בעפולה איננה משפיעה על היחס היהודי-ערבי בתחומי ישראל והגדה המערבית. אם ישראל תאמץ מדיניות של התנתקות, מן ההכרח יהיה לקבל מספרים מדויקים יותר, כיוון שהיא עלולה למצוא את עצמה עם 1.37 מיליון ערבים ישראלים, בשעה שאוכלוסיית הגדה המערבית מצטמקת בעקבות הגירה. נתוני אמת של הגירה חוקית ובלתי חוקית הם חיוניים לדיון מושכל בנושא ההתנתקות. ובכל זאת, נראה שדלה-פרגולה מחויב להערכות הלמ"ס ואינו מתעניין בסיבות

של התנופה במגזר הדתי ושל העובדה שעם הזמן, רוב הערבים הצעירים יזדקנו ושיעור התמותה שלהם יתקרב לשיעור היהודי.

בדומה, המחקר שלנו חשף גם האטה בגידול האוכלוסין בגדה המערבית וכן ירידה בשיעורי הפרייה בקרב הפלסטינים המתגוררים שם. מאז 1997, הגידול באוכלוסייה היהודית מהיר יותר מן הגידול באוכלוסייה הערבית בגדה, בין השאר בגלל תנועת ההגירה המסיבית. כדי לסתור את הממצאים שלנו, המבוססים על המודל השבדי, דלה-פרגולה לועג לנו וטוען שאנו סבורים ככל הנראה שיוורד שלג בעזה. אלו הבלים מוחלטים. אין ספק שדלה-פרגולה מודע לכך שהדגם השבדי עוסק בהשפעות של מודרניזציה ושירות בריאות על דפוסי אוכלוסין. שיעורי הגידול באוכלוסייה ממריאים כשיעורי התמותה יורדים – עד ששיעורי הילודה מתווסתים ומתקבל שיווי משקל חדש. המקרה הפלסטיני מתאים במובהק לדגם השבדי: הגידול הגבוה בקרב ערביי ישראל והגדה במהלך העשורים האחרונים היה יוצא דופן, אולם המגמות החדשות מראות שהוא יורד בהתמדה לקראת שיווי משקל חדש.

דלה-פרגולה מייצג גישה דמוגרפית פטליסטית המונעת ממנו לנתח באובייקטיביות את הממצאים שלנו. הוא מאשים אותנו במניעים פוליטיים נסתרים, אך עבודתו מביעה תמיכה גלויה בפתרון מדיני מסוים לבעיה הערבית-ישראלית, ולא נראה שהוא מהסס לשחק במספרים כך שיתאימו לסדר היום הפוליטי שלו. הדמוגרפיה בישראל ובשטחים איננה נושא אקדמי ליודעי ח"ן בלבד. היא טומנת בחובה השלכות עצומות לתפיסה העצמית של ישראל ולמדיניותה בעתיד.

לשם השוואה, הגיע הפרייה היהודי לרמה של 3.9 לידות לשנה, נתון גבוה יותר מזה של הפרייה הערבי בעיר.²⁰

יש להדגיש שככל ששיעורי הילודה במגזר הערבי ימשיכו לרדת, הם יחולקו בין קבוצות הגיל הגדולות יותר ובאופן זה שיעורי הפרייה הכוללים ירדו עוד יותר. נכון ששיעורי הפרייה הגבוהים שאפיינו בעבר את ערביי ישראל עשויים לגרום לעלייה חדה בשיעור הלידות בקרבם ביחס לכלל האוכלוסייה. נשים ערביות מהוות כיום 20 אחוזים מכלל בני העשרים בישראל וילדות ערביות מהוות 28 אחוזים מכלל הילדים בגיל עשר.²¹ אולם אחוזים אלו הם זמניים בלבד: כאשר הפעוטות שנולדו בגל הילודה הגדול שאירע לאחרונה באוכלוסייה היהודית (המגיע עתה ל-74 אחוזים מכלל הלידות) יגיעו לשנות הפרייה שלהם, שיעור הלידות היהודיות יתפח שוב.²² אולם אפילו כאשר מתקיימת הפוגה של שיעור לידות נמוך יותר בקרב היהודים, הרוב היהודי יכול לשמור על היחס הדמוגרפי הקיים עם עלייה בהיקף של 20,000 בני אדם לשנה בלבד, הגירה שדלה-פרגולה מסרב להתייחס אליה, לא כל שכן לבנות על פיה דגם.

כיום התנופה הדמוגרפית הגדולה ביותר מגיעה מכיוון האוכלוסייה היהודית הדתית, שבה נרשמים גם שיעורי הפרייה הגבוהים ביותר. במקום השני נמצאת האוכלוסייה הערבית ואחריה יהודים חילונים ועולים מרוסיה – שתי קבוצות בעלות שיעורי לידה בריאים (שבקרוב תהיינה בלתי נפרדות). תחזית דמוגרפית המתיימרת להציג הערכות לטווח הזמן עד שנת 2050 צריכה להתחשב במגמות אלו. התחזית שלנו הראתה יציבות מתמשכת ביחס בין יהודים לערבים בישראל ובגדה המערבית. יציבות זו היא תוצאה

ב-7.98 אחוזים מכלל ארץ ישראל – תוצאה של מאה ועשרים שנות ציונות. עבור אנשי החזון שהקימו את מדינת ישראל, מדובר בניצחון – ויש לזכור זאת, נוכח העמדות הפטליסטיות והבלתי מבוססות שמציגים נביאי זעם מסוגו של דלה-פרגולה.

על ישראל להקים ועדה לאומית שתבחן את כל הנתונים הדמוגרפיים כדי לוודא את שקיפות הנתונים ואת השימוש בשיטות סטטיסטיות עדכניות.

הבעיה הדמוגרפית האמתית היא שדלה-פרגולה ואחרים מסרבים להכיר בעובדה שרוב יהודי של 2 ל-1 מתקיים

Assessment,” *Population* 60, English edition (2005), pp. 505–616.

3. ראה את ההבדל בכותרות, הערה 1, לעיל.

4. United Nations, *Population Division*, *World Population to 2300* (New York: United Nations, 2004); Sergio DellaPergola, Uzi Rebhun, and Mark Tolts, “Prospecting the Jewish Future: Population Projections, 2000–2080,” *American Jewish Year Book* 100 (2000), pp. 103–146.

5. Hassan Abu-Libdeh, “Palestinian Territories: Demographics,” in Simonetta Della Seta, ed., *The Price of Non-Peace: The Need for a Strengthened Role for the European Union in the Middle East*, Working Paper, Political Series POLI 116 EN (Brussels: European Parliament, 1999), p. 174 (“שטחים פלסטיניים”).

6. Sergio DellaPergola, “Demographic Trends in Israel and Palestine: Prospects and Policy Implications,” *American Jewish Year Book* 103 (2003), pp. 3–68.

7. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (למ"ס), חחיוח אוכלוסין ליחודה, שומרון ועזה עד 2002. בהתבסס על האוכלוסייה ב-1982, גיליון מיוחד מס' 802 (ירושלים 1987).

הערות לתגובתו של דלה-פרגולה:

1. פרסומים נוספים של שלושה: Bennett Zimmerman, Roberta Seid, Michael L. Wise, Yoram Ettinger, David Shahaf, Ezra Sohar, David Passig, and Avraham Shvout, *The Arab Population in the West Bank and Gaza: The Million and a Half Person Gap* (2005), www.pademographics.com/Demographic%20Study%20January%2010%202005.ppt#2 (להלן האוכלוסייה הערבית בודה המערבית ובעזה); Bennett Zimmerman, Roberta Seid, and Michael L. Wise, “Population Forecast for Israel and the West Bank 2025,” presentation at the Sixth Annual Herzliya Conference, January 23, 2006, at www.pademographics.com/Forecast%20for%20Israel%202025.ppt (להלן “תחזית האוכלוסייה בישראל ובודה המערבית 2025”); בנט צימרמן, רוברטה זייד ומייקל ויז, “פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בודה המערבית ובעזה,” עיונים בביחון המורח החיכון 65 (ספטמבר 2006), www.biu.ac.il/Besa/MSPS65Heb.pdf.

2. לסקירה מעודכנת, ראה Dominique Tabutin and Bruno Schoumaker, “The Demography of the Arab World and the Middle East from the 1950s to the 2000s: A Survey of Changes and a Statistical

- Sergio DellaPergola, "Mass Aliyah: A Thing of the Past?" *The Jerusalem Quarterly* 51 (Summer 1989), pp. 96–114. במקום להתייחס לפרסום זה או לפרסומים מקצועיים אחרים, בחרו המחברים, במאמרים הארוכים יותר שלהם, להסתמך על קטע העיתונות הבא: "פרופ' דלה־פרגולה טען שיהודי ברית־המועצות לא יעלו לישראל, מסיבות טכנולוגיות, כלכליות, חברתיות ותרבותיות". ישעיהו בן־פורת, "מסמך: מדענים צופים רוב פלסטיני, קיפאון בעלייה", ידיעות אחרונות, 23 באוקטובר, 1987. במקרה או שלא במקרה, אותו מקור בדיוק מצוטט בספרו של בנימין נתניהו, מקום חתח השמש: מאבקו של עם ישראל לעצמאות. לביטחון ולשלום (תל אביב: ידיעות אחרונות, 1995), עמ' 295.
- Sergio DellaPergola, "World Jewish Population 2005," *American Jewish Year Book* 105 (2005), pp. 87–122.
- Sergio DellaPergola, Uzi Rebhun, and Mark Tolts, "Contemporary Jewish Diaspora in Global Context: Human Development Correlates of Population Trends," *Israel Studies* 11 (2005), pp. 61–95.
20. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 87–88. הנתונים הבאים מסתמכים על אותו מקור ועל נתונים של הלמ"ס שלא פורסמו.
21. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 87.
22. נתונים של הלמ"ס שלא פורסמו.
23. Elia Zureik, "The Trek Back Home: Palestinians Returning Home and Their Problems of Adaptation," in Are Hobdenak, Jon Pedersen, Dag H. Tuastad, and Elia Zureik, eds., *Constructing Order: Palestinian Adaptations to Refugee Life* (Oslo: Fafo, 1997), pp. 79–102.
24. צירמון, זיד ווייז, "פער המיליון", עמ' 29.
25. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 87.
26. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 190.
8. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, תכנון דמוגרפיה של האוכלוסייה הערבית ביהודה שומרון ובחבל עזה: 1968–1993, פרסום מס' 1025 (יולי 1996).
9. Roberto Bachi, *The Population of Israel* (Jerusalem: Hebrew University, 1977).
10. אבו־ליבדה, "שטחים פלסטיניים", עמ' 173.
11. מוסטפה חוואג'ה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה הפלסטינית, התכתבות אישית, 18 בינואר, 2006.
12. "Population Projections for Socioeconomic Development in the Gaza Strip," Working Paper 1 (Cambridge, Mass.: Harvard University Program on Humanitarian Policy and Conflict Research, June 2006).
13. Palestinian Central Bureau of Statistics, "Summary Final Results of 1997 Census," at www.pcbs.gov.ps/DesktopDefault.aspx?tabID=3820&clang=en. אוכלוסיית הבסיס כלה: (א) תושבים שנמצאו במקום ביום המפקד, כולל זרים (אלה מנו 4,053 בגדה המערבית ובעזה); (ב) אנשים לא־נשואים אשר לומדים בחוץ לארץ, ולצורך העניין אין זה משנה מהו משך הלימודים שלהם; (ג) אנשים שמקום מושבם בדרך כלל הוא השטחים הפלסטיניים, אך התגוררו זמנית בחוץ לארץ במשך פחות משנה מליל איסוף הנתונים (9 בדצמבר, 1997); (ד) עצירים בבתי כלא ישראליים, ולצורך העניין אין זה משנה מהו משך מעצרם.
14. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שנתון סטטיסטי לישראל 2006 (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006), עמ' 86.
15. דב פרידלנדר, "דמוגרפיה דמוגרפית", הארץ, 14 ביולי, 2002.
16. Charley J. Levine, "Interview: Sergio DellaPergola," *Hadassah Magazine* 87 (June–July 2006), at www.hadassah.org/news/content/per_hadassah/archive/2006/06_jun/interview.asp (להלן "ריאיון: סרג'ו דלה־פרגולה").

הערות לתגובתם של צימרמן, זייד ווייז:

Charley J. Levine, "Interview: Sergio DellaPergola," *Hadassah Magazine* 87 (June–July 2006), www.hadassah.org/news/content/per_hadassah/archive/2006/06_jun/interview.asp

Sergio DellaPergola, "Demographic Trends in Israel and Palestine: Prospects and Policy Implications," *American Jewish Year Book* 103 (2003), pp. 3–68

3. אילן שחר, "תחזית דמוגרפית חדשה", הארץ, 21 בספטמבר, 2006.

4. בנט צימרמן, רוברטה זייד ומייקל וייז, "פער המיליון: האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית וברצועת עזה", עיונים בביטחון המרחב התיכון 65 (ספטמבר 2006).

5. צימרמן, זייד ווייז, "פער המיליון", נספח ג: "אמות מידה למפקד האוכלוסין של הלמ"ס הפלסטינית, 1997".

6. צימרמן, זייד ווייז, "פער המיליון", נספח ג.

7. Palestinian Central Bureau of Statistics, "Population and Housing Census 1997: Background and Justification," September 4, 2005, at www.pcbs.gov.ps/DesktopModules/Articles/ArticlesView.aspx?tabID=0&lang=en&ItemID=199&mid=10746

8. תעתיק מתוך מסיבת עיתונאים שנערכה באל-בירה, מרס 1998. צוטט בצימרמן, זייד ווייז, "פער המיליון", עמ' 14.

9. Luay Shabaneh, "Palestinian Population Projections", מצגת שהובאה במסגרת כנס שנערך במוסד נאמן בטכניון ב-8 ביוני 2005, שקופית 29 (להלן "תחזית לאוכלוסייה הפלסטינית").

10. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, חכונות דמוגרפיות של האוכלוסייה הערבית ביהודה שומרון ובחבל עזה: 1968–1993, פרסום מס' 1025 (יולי 1996).

11. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, שונון

27. למ"ס, שונון סטטיסטי 57, עמ' 200–201.

28. Shayndi Raice, "Social Scientist Finds that Israelis Want More Kids," *Jewish Advocate*, June 16, 2006, www.thejewishadvocate.com/this_weeks_issue/news/?content_id=1402. Sergio DellaPergola, "Fertility and Population Policies in Israel," *Conference in Memory of Roberto Bachi on the 10th Anniversary of His Death* (Jerusalem: Israeli Academy of Sciences, 2006)

29. למ"ס, שונון סטטיסטי 57, עמ' 200–201.

30. צימרמן, זייד ווייז, האוכלוסייה הערבית בגדה המערבית ובעזה.

31. צימרמן, זייד ווייז, "תחזית האוכלוסייה בישראל ובגדה המערבית 2025".

32. Palestinian Central Bureau of Statistics, *Demographic and Health Survey 2004: Main Findings* (Ramallah, 2005)

33. Bennett Zimmerman, Roberta Seid, and Michael L. Wise, "Jewish Demographic Momentum," *Arutz Sheva*, July 31, 2006, www.israelnationalnews.com/article.php3?id=6424

34. ראה www.pcbs.gov.ps

35. כפי שצוין, זהו תיקון קל כלפי מטה, והוא מבוסס על דלה-פרגולה, "מגמות דמוגרפיות". הערכים עבור 2005 הושגו באמצעות אינטרפולציה של שיעורי הגידול המחושים למהלך התקופה שבין 2000 ל-2010.

36. נתונים הנוגעים לעובדים הזרים בישראל לקוחים מנתונים של הלמ"ס שלא פורסמו.

37. למ"ס, שונון סטטיסטי 57, עמ' 87.

38. דלה-פרגולה, "מגמות דמוגרפיות".

39. דלה-פרגולה, "מגמות דמוגרפיות", עמ' 42.

40. דלה-פרגולה, "מגמות דמוגרפיות", עמ' 38.

-
- סטטיסטי ישראלי 2006 57 (ירושלים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2006), עמ' 87.
12. Palestinian Ministry of Education and Higher Education, Statistics About General Education in Palestine, 2003–2004; and 2004–2005 reports, www.mohe.gov.ps
13. Palestinian Ministry of Health, Annual Reports, 1999–2003.
14. שבאנה, "תחזיות לאוכלוסייה הפלסטינית", שקופיות 26 ו-27.
15. Palestinian Central Election Commission, "Central Election Commission (CEC) Upcoming Presidential Elections: Facts and Statistics," Press Release, January 8, 2005; Palestinian Central Elections Commission, "Focus on Elections in East Jerusalem," Press
16. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 87.
17. צימרמן, זייד ווייז, "פער המיליון", נספח ז. עמ' 29–30.
18. Bennett Zimmerman, Roberta Seid, and Michael L. Wise, "Population Forecast for Israel and the West Bank 2025," Presentation at the Sixth Annual Herzliya Conference, January 23, 2006, www.pademographics.com/Forecast%20for%20Israel%202025.ppt
19. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 202.
20. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 190.
21. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 105.
22. למ"ס, שנתון סטטיסטי 57, עמ' 202.

חכלת מזמין את קוראיו לשלוח מכתבים למערכת. כתובתנו: חכלת, רח' יהושע בן נון 13, ת"ד 8787 ירושלים 93145. דואר אלקטרוני: letters@tchelet.org.il. המערכת עשויה לקצר מכתבים לפי הצורך.